

LBRIS

We know
books

Edward N. Luttwak

MAREA STRATEGIE A IMPERIULUI BIZANTIN

Cuvânt-înainte

RADU CARP

Traducere

RADU CARP

MIHAI AVRAM

Revizia traducerii și stilizare

ADRIAN PANDEA

MARIUS IORGULESCU

EDITURA MILITARĂ
BUCUREȘTI

Cuprins

Lista hărților.....	7
Abrevieri folosite în note.....	9
Cuvânt-înainte. Edward N. Luttwak și reinventarea modernă a studiilor de strategie (Radu Carp).....	11
Cuvânt-înainte la ediția în limba română (Edward N. Luttwak).....	19
Prefață.....	21
Partea I. INVENTAREA STRATEGIEI BIZANTINE	25
Capitolul I. Attila și criza imperiului	45
Arcul flexibil compozit.....	51
Nivelul operațional.....	58
Nivelul strategiei teatrului de operații.....	62
Procese și personalitate: Attila.....	69
Capitolul II. Apariția noii strategii	85
Revoluția tactică.....	93
Culegerea de informații și operațiile sub acoperire.....	100
Fortăreața Constantinopol.....	107
Inversiunea lui Iustinian răsturnată: victorie și ciumă.....	119
Partea a doua. DIPLOMAȚIA BIZANTINĂ: MITUL ȘI METODELE	141
Capitolul III. Soli	143
Capitolul IV. Religie și arta guvernării	163
Capitolul V. Întrebuințările prestigiului imperial	175
Capitolul VI. Căsătoriile dinastice	191
Capitolul VII. Geografia puterii	201
Capitolul VIII. Protobulgari și bulgari	233
Războiul din 811, <i>themata</i> și <i>tagmata</i>	240
Un război de distrugere statală: Vasile al II-lea, 1014–1018.....	253
Diplomație „bizantină” în Bizanț.....	261

Capitolul IX. Arabii și turcii musulmani	263
Cucerirea musulmană și reducerea taxelor	266
Creștini, evrei și cucerirea musulmană	273
Califatul și Constantinopolul	280
Turcii selgiucizi și declinul imperiului	289
Partea a treia. ARTA BIZANTINĂ A RĂZBOIULUI	309
Capitolul X. Moștenirea clasică	313
Syrianos Magister despre tacticile navale	333
<i>Peri Strategikes / De Re Strategica</i>	337
Capitolul XI. Strategikon-ul lui Mauricius	347
Uzură și manevră	365
Stilul bizantin de război.....	373
Capitolul XII. După Strategikon	393
Leon al VI-lea despre lupta împotriva musulmanilor	395
<i>Sylloge Tacticorum</i>	401
Heron din Bizanț.....	403
<i>De Obsidione Toleranda</i> : un tratat despre rezistența la asedii	407
Capitolul XIII. Leon al VI-lea și războaiele navale	415
Focul grecesc	416
Dromonul	421
Puterea navală ca parte a strategiei bizantine	429
Capitolul XIV. Renașterea militară din secolul al X-lea	435
<i>De Velitatione</i> (Hărțuirea)	437
<i>De Re Militari</i> (Organizarea campaniei).....	456
<i>Praecepta Militaria</i> a lui Nichifor al II-lea Phokas	466
<i>Taktika</i> lui Nichifor Ouranos	483
<i>Strategikon-ul</i> lui Kekaumenos	496
Capitolul XV. Manevra strategică: Heraclius înfrânge Persia	505
Concluzii. MAREA STRATEGIE ȘI „CODUL OPERAȚIONAL”	
BIZANTIN	525
Identitate	526
Logica strategiei	529
„Codul operațional” bizantin.....	533
Anexă. Era fezabilă strategia în perioada bizantină?.....	537
Împărații, de la Constantin I cel Mare la Constantin al XI-lea.....	539
Glosar	543
Opere citate.....	551
Indice de nume selectiv.....	569

INVENTAREA STRATEGIEI BIZANTINE

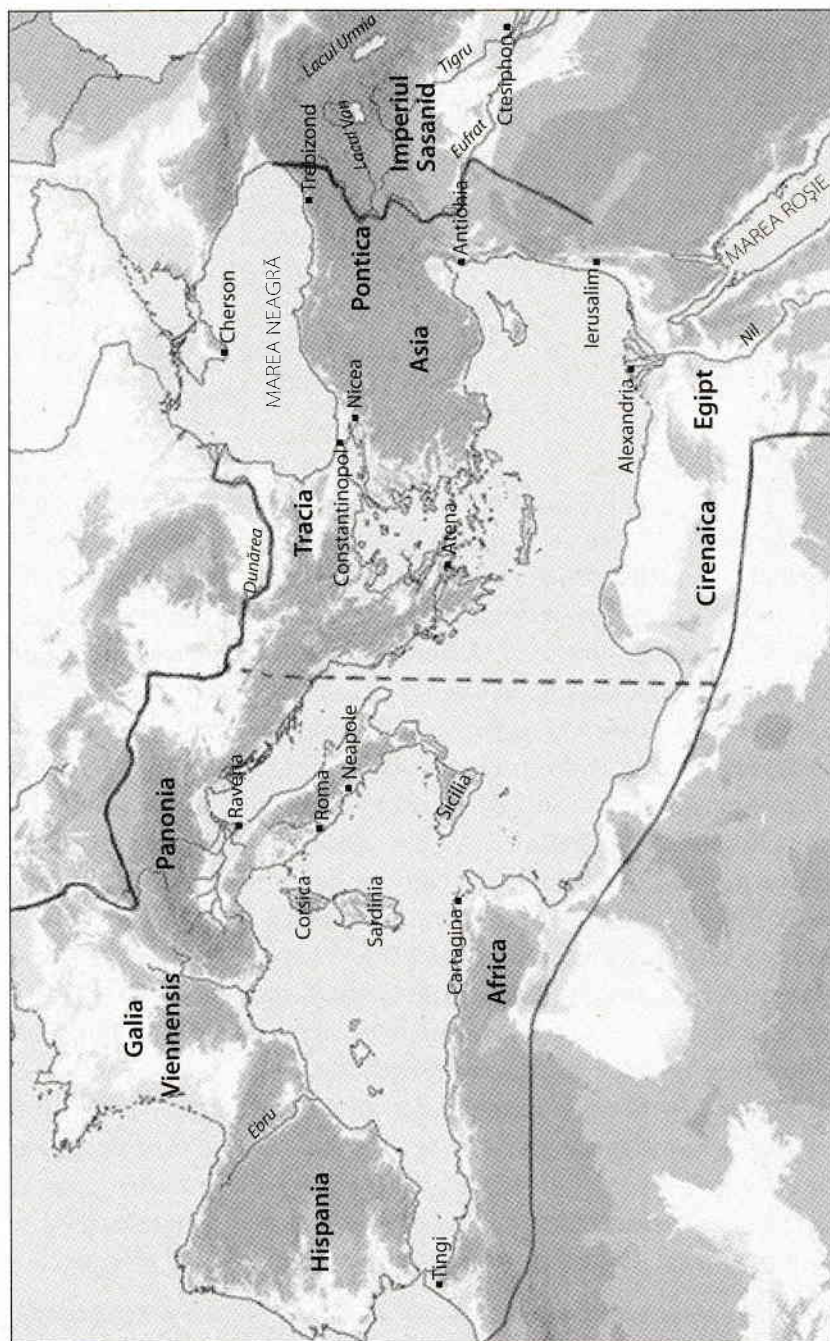

Atunci când administrarea Imperiului Roman a fost împărțită în anul 395 între cei doi fii ai lui Teodosie I, partea vestică revenindu-i lui Honorius și cea estică, fratelui său Arcadius, puțini și-ar fi imaginat destinele total diferite ale celor două jumătăți. Apărută de comandanți germanici, dominată de seniori ai războiului de aceeași origine, penetrată constant de emigranți germanici, veniți cu sau fără acordul împăratului, apoi fragmentată de invazii succesive, partea vestică a Imperiului a pierdut progresiv veniturile din taxe, controlul teritoriului și identitatea sa politică romană, astfel încât înlăturarea ultimului cap încoronat al Imperiului, Romulus Augustulus, la 4 septembrie 476, a fost o formalitate. Au existat acomodări locale cu invadatorii, chiar și unele episoade de integrare culturală, însă viziunea nouă și la modă a unei imigrații aproape pașnice și a unei transformări graduale într-o benignă antichitate târzie este contrazisă de probele detaliate de violență, distrugeri și de pierdere catastrofală a unor bunuri materiale și a unor cuceriri în domeniul educației, pierdere care nu va fi recuperată nici peste o mie de ani¹.

Cu totul diferită a fost soarta jumătății estice a Imperiului Roman, cu centrul la Constantinopol. Acesta este imperiul pe care îl numim „bizantin” dintr-o pornire modernă, chiar dacă nu a fost altceva decât roman pentru suveranii și supușii săi, *romaioi* [romei]. Acesta cu greu ar putea fi identificat cu provincialul Byzantion, vechiul oraș grec pe care

---

¹ Așa cum a argumentat cu forță Bryan Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization* (2005). Referitor la dezbaterea mai largă, vezi Guy Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* (2007), pp. 17–18, 422–447.

Harta 1. Împărțirea imperiului după moartea lui Teodosie I în 395

Constantin I-a transformat, în anul 330, în capitala imperiului său și în Noua Romă. Făcând concesii războinicilor germanici și dejucând planurile hunilor lui Attila în criza supremă a secolului al V-lea, care a dus la pierirea echivalentului său vestic, Imperiul Bizantin a dobândit acea metodă strategică care i-a permis să reziste la valuri succesive de invadatori pentru mai mult de 800 de ani, într-o estimare minimală.

În permanență, imperiul de la răsărit a fost atacat de noi și vechi dușmani care avansau din imensitatea stepei Eurasiei, din platoul iranian, loc al imperiilor, de pe coastele mediteraneene și din Mesopotamia – ajunsă sub stăpânire islamică începând cu secolul al VII-lea – și, de asemenea, din teritoriile occidentale revigorate. Imperiul nu s-a prăbușit în înfrângere până la cucerirea Constantinopolului în numele celei de-a Patra Cruciade în 1204, pentru a renaște din nou, într-o formă mult diminuată, până la victoria finală otomană din 1453.

Puterea militară pură a fost îndeajuns pentru a oferi o securitate amplă Imperiului Roman, când încă era nedivizat și prosper, adunând toate teritoriile din jurul Mediteranei și atingând limite cu mult în afara acestora. O impozitare moderată și recrutarea voluntară au fost suficiente pentru a menține flote și aproape 300 000 de trupe în regim constant de instrucție în forturi de frontieră și în garnizoane ale legiunilor, din rândul cărora puteau fi adunate detașamente (*vexillationes*) în cadrul unor armate, care suprimau rarele rebeliuni interne sau îi goneau pe invadatorii străini². Însă, până în secolul al III-lea, romanii au fost nevoiți foarte rar să lupte pentru a obține beneficiile puterii lor militare.

În oricare provincie de frontieră existau orașe înfloritoare și depozite de grâu imperiale care îi tentau pe vecinii imperiului, însă aceștia preferau, de obicei, o pace cu prețul foametei, în locul certitudinii unor puternice represalii romane sau chiar anihilări complete. Impunându-se prin puterea de luptă superioară, romanii, în perioada lor de glorie imperială, puteau să aleagă liberi între descurajare pură, însoțită de represalii dacă era necesar, ceea ce presupunea doar folosirea armatelor de câmp, și o apărare activă a frontierelor, ceea ce însemna prezența garnizoanelor peste tot, ambele modalități fiind folosite succesiv în

² Existau între 25 și 30 de legiuni, cu câte 5 500–6 000 oameni fiecare, la care se adăuga un număr aproximativ egal de trupe auxiliare de infanterie și cavalerie, în total între 275 000 și 360 000 de oameni; existau, de asemenea, și flote. Vezi H.M.D. Parker, *The Roman Legions* (1928/1985). G.L. Chessman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army* (1914/1975).

timpul primelor două secole ale erei noastre. Chiar și mai târziu, când vechii și noii dușmani de peste Rin și Dunăre s-au unit în cadrul unor puternice confederații războinice, în timp ce, la est, formidabila Persie sasanidă o înlocuia pe slaba sa predecesoare, Partia aracidă, armatele romane erau încă destul de puternice pentru a le face față eficient cu o nouă strategie a apărării în profunzime³.

Bizantinii nu au avut niciodată o asemenea acumulare de putere. În anul 395, împărțirea administrativă a imperiului – nu era încă o împărțire politică, întrucât cei doi frați stăpâneau împreună cele două părți – se baza pe frontierele dintre est și vest decretate de Dioclețian (284–305), prin care întregul bazin mediteranean era împărțit în două jumătăți aproximativ egale. Era o împărțire echilibrată, dar care lăsa Imperiului Roman de Răsărit trei regiuni separate pe trei continente. În Europa, frontiera estică, formată din provinciile Moesia I și Praevalitania, acum în Serbia și Albania, cuprindea de asemenea teritorii ale Macedoniei actuale, Bulgariei, coastei românești a Mării Negre, Greciei, Ciprului și partea europeană a Turciei – vechea Tracie –, incluzând și orașul Constantinopol. În Asia, teritoriul imperial consta din vasta peninsulă a Anatoliei, astăzi Turcia asiatică, Siria, Iordania, Israel și o parte din nordul Irakului, în provinciile Mesopotamia și Osroene. În Africa de Nord, Imperiul deținea provinciile Egipt, coborând de-a lungul Nilului până în Tebaida, și jumătatea estică a Libiei moderne, compusă din provinciile Libia superioară, Libia inferioară, vechea Cirenaica.

Aceasta era o moștenire bogată de pământuri productive și aducătoare de impozite pentru primul conducător al imperiului răsăritean, Arcadius (395–408). Egiptul exportator de grâne și câmpiile fertile de pe coasta Anatoliei erau în mod special valoroase, și doar zona Balcanilor fusese recent serios avariata de pe urma raidurilor și invaziilor goților, gepizilor și hunilor.

Dintr-o perspectivă strategică însă, imperiul din răsărit prezenta un mare dezavantaj prin comparație cu echivalentul său apusean⁴.

³ Hugh Elton, *Warfare in Roman Europe, A.D. 350–425* (1997), p. 199 și urm.; Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third* (2007), vezi anexa despre marea strategie și criticii ei.

⁴ Vezi studiile incluse în Charalambos Papatotiriou, „Byzantine Grand Strategy” (1991), p. 93 și urm.; Mark Whittow, *The Making of Byzantium, 600–1025* (1996), pp. 15–37 și John H. Pryor, *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 646–1571* (1988), pp. 1–24.

De-a lungul întinsei sale frontiere estice, care se desfășura pe 500 de mile, între Caucaz și Euftrat, imperiul trebuia să facă față în continuare agresiunii permanente a Imperiului Sasanid al Iranului – care fusese multă vreme cel mai puternic dușman al imperiului unit –, dar nu mai putea să cheme întăriri aparținând armatelor din vest. S-a argumentat recent că romanii au avut complexul iranian încă de la umilitoarea înfrângere de la Carrhae, din anul 53 î.Hr., dar, în realitate, sasanizii nu erau în mod special expansioniști.⁵ Probabil că așa stau lucrurile, dar conducătorii lor se autodenumeau „regi ai regilor ai Eran și ai non-Eran” (Šahan Šah Eran ud Aneran), iar Iranul includea Persia, Parția, Khuzistan, Mesan, Asiria, Abiadene, Arabia, Azerbaidjan, Armenia, Georgia, Albania caucaziană, Balaskan, Pareshwar, Media, Gurgan, Merv, Herant, Abarsahr, Kerman, Sistan, Turan, Makran, Kusansahr, Kashgar, Sogdiana și munții Tașkent, și Oman, de cealaltă parte a mării – deci și unele teritorii bizantine, teritorii din Caucaz dependente de Bizanț, state-client armenese și teritorii din Asia Centrală pe care bizantinii nu le-au stăpânit desigur niciodată, dar în care aveau interese strategice, în principal o suită de bravi aliați.⁶

Situația din nord-est era aproape la fel de rea: bizantinii trebuiau să apere frontiera Dunării împotriva unor invadatori succesivi sosiți din marea stepă eurasiatică, – huni, avari, onoguri-protobulgari, maghiari, pecenegi și, în cele din urmă, cumani –, toți aceștia fiind arcași călare, implicit mai periculoși decât inamicii germanici ai imperiului din apus, situați pe frontiera Rinului. Chiar dacă altădată formidabili, goții fugeau terorizați în fața înaintării hunilor, iar aceasta se întâmpla înainte ca Attila să unească clanurile hune și să adauge puterii sale mai mulți supuși străini, precum alani, gepizi, heruli, rugi, sciri și suevi.

Imperiul de răsărit nu avea nici teritoriile sigure din interior ale jumătății vestice: coasta Africii de Nord, care era atunci fertilă și exporta multe cereale, întreaga Peninsulă Iberică, apărată de Pirinei, provinciile din sudul Galiei, aflate la distanță sigură de Rinul periculos, precum și Italia însăși, apărată de bariera naturală a Alpilor. Geografia imperiului răsăritean era foarte diferită: cu excepția Egiptului și a Libiei de Est,

⁵ Ze'ev Rubin, „The Sasanid Monarchy” (2001), p. 638 și urm.; tot aici, menționează toate războaiele începute de sasanizi. Vezi A.D. Lee, *Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity* (1993), p. 21 și urm.

⁶ Dintr-o inscripție a lui Șapur I (240–270), citată în Touraj Daryaee, „Ethnic and Territorial Boundaries in Late Antique and Early Medieval Persia (Third to Tenth Century)” (2005), p. 131.

majoritatea teritoriilor sale erau prea aproape de o frontieră amenințată pentru a avea, cât de cât, o adâncime strategică. Chiar și Anatolia, care cu siguranță apăra Constantinopolul de o invazie terestră dinspre est, era populată și productivă, în principal, de-a lungul fâșiilor de coastă mediteraneene și ale Mării Negre, ambele expuse la atacuri dinspre mare.

Având inamici mai puternici și o geografie mai puțin favorabilă, imperiul din răsărit era în mod categoric cel mai vulnerabil din cele două.

Cu toate acestea, imperiul apusean este cel care a sucombat în secolul al V-lea. În esență, imperiul din răsărit, sau bizantin, a supraviețuit omologului său apusean deoarece conducătorii săi au fost capabili să se adapteze strategic la circumstanțe noi, prin inventarea unor noi modalități de a face față vechilor și noilor dușmani. Forțele armate terestre și navale, precum și esențiala birocrație care colecta impozite pentru a le susține, alături de împărat și de oficialii săi, s-au schimbat profund de-a lungul secolelor, dar a existat o continuitate clară în ceea ce privește comportamentul strategic de ansamblu: prin comparație cu romanii din trecut, Imperiul Bizantin s-a bazat mai puțin pe forța militară și mai mult pe toate formele de convingere – recrutarea de aliați, descurajarea inamicilor și influențarea potențialilor dușmani să se atace unul pe altul. Mai mult, atunci când luptau, bizantinii erau mai puțin înclinați să își distrugă dușmanii, ci, mai degrabă, să îi îngrădească, pentru a-și conserva puterea și pentru că știau că dușmanul de azi ar putea fi aliatul de mâine.

S-a întâmplat astfel la începutul secolului al V-lea, atunci când puterea devastatoare a hunilor lui Attila a fost deviată – aceștia au atacat spre vest –, cu minimum de forță și cu maximum de convingere, și la fel s-au petrecut lucrurile chiar și 800 de ani mai târziu: în 1282, atunci când puternicul Carol de Anjou își propusese să cucerească Constantinopolul printr-o invazie din Italia, a fost dintr-odată imobilizat de o revoltă explozivă care a dus la pierderea Siciliei, rezultat al unei conspirații de succes între împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1259–1282), regele Pedro al III-lea din îndepărtatul Aragon și maestrul în ale comploturilor Giovanni da Procida. Mihail al VIII-lea scria în memoriile sale: „dacă am spune că Dumnezeu a fost cel care le-a oferit sicilienilor libertatea de care se bucură acum, dar ne-a încredințat nouă sarcina să le-o oferim, nu am face altceva decât să spunem strictul adevăr”⁷.

⁷ H. Grégoire, „Imperatoris Michaelis Palaeologi *De vita sua*” (1959–1960), p. 462. Michele Amari, în *La Guerra del Vespro Siciliano* (1851), s-a pronunțat împotriva „pre-

Supraviețuirea legendară a Imperiului Roman de Răsărit a fost astfel posibilă cu ajutorul succesului său strategic de neegalat. Acesta a însemnat mai mult decât câștigarea unor bătălii – niciun șir de victorii norocoase nu ar fi putut să dureze opt secole de-a rândul. Într-adevăr, imperiul a suferit multe înfrângeri, unele aparent catastrofale. În mai multe rânduri, cea mai mare parte a teritoriului imperial a fost devastată de invadatori, iar Constantinopolul a fost asediat de mai multe ori de la întemeierea sa, în 330, până la căderea sa în urma celei de-a Patra Cruciade Catolice, în 1204, după care ceea ce s-a restabilit nu a mai fost un imperiu, ci numai regatul grec care se va sfârși la 1453.

Succesul strategic al Imperiului Bizantin a avut o fibră diferită față de un orice număr oarecare de victorii tactice sau înfrângeri: a fost vorba de o abilitate susținută, secole de-a rândul, de a genera o putere disproporționată din orice forță militară putea fi strânsă, combinând-o cu o adevărată artă a convingerii, ghidată de informații superioare. Termenii actuali care s-ar potrivi ar fi *diplomație* și *intelligence*, dacă s-ar putea să nu se ia în considerare caracterul predominant birocratic al acestor termeni în condițiile actuale – orice folosire a acestor cuvinte în cele ce urmează trebuie pusă între ghilimele. Neavând nici un minister de externe, nici o organizație de *intelligence* ca atare, Imperiul Bizantin nu a avut diplomați sau ofițeri de informații profesioniști, angajați cu contract, ci doar oficiali care uneori îndeplineau și aceste funcții pe lângă sau între alte îndatoriri. Convingerea suveranilor sau națiunilor străine să lupte împotriva dușmanilor imperiului – un lucru foarte dificil mai ales în perioadele de slăbiciune, când o asemenea acțiune era mai mult decât necesară – era numai cea mai elementară punere în practică a diplomației bizantine, deși de departe cea mai importantă.

În ceea ce privește *intelligence*-ul, împăratul și oficialii săi nu puteau nici măcar să țină dosare sistematice, după mărturiile pe care le avem, iar spionajul, cu toate limitările sale cunoscute, era aproape unicul lor mod de a colecta informații. Însă, oricât de dezinformați erau, potrivit standardelor moderne, bizantinii știau mult mai mult decât majoritatea suveranilor contemporani lor. Chiar dacă nu aveau hărți exacte – s-a argumentat că romanii nici măcar nu puteau să gândească în termeni car-

---

supuselor comploturi” ale lui Giovanni da Procida, acordând în schimb credit inițiativei locale (p. 90). Urmez îndeaproape descrierea lui Steven Runciman, *The Sicilian Vespers* (1960), pp. 226–227 (la p. 313, îl contrazice în mod subtil pe marele Amari).

toografici –, construcția drumurilor arată că erau foarte bine informați în legătură cu rutele și lungimea acestora⁸. Acest lucru era suficient pentru a-i manipula pe străinii mai puțin informați, în mod special căpeteniile din stepă nou venite dinspre est⁹. Aproape contemporanul Menandru Protectorul reține plângerea amară a unui șef turcic în 577:

Cât despre voi, romanilor, de ce i-ați îndrumat pe trimișii mei prin Caucaz înspre Bizanț [orașul], pretinzând că nu există vreo altă rută pentru ei? Ați făcut astfel pentru ca eu să renunț să atac Imperiul Roman, din cauza terenului dificil [munți înalți, greu de parcurs de cai]. Știu însă foarte bine pe unde curge râul Danapris [Nipru], de asemenea Istros [Dunărea] și Hebrus [Mărița].

Aceasta era o amenințare directă, deoarece cele trei râuri marchează calea către Constantinopol prin coridorul de stepă care se află la nord de Marea Neagră¹⁰.

Uneori, puterea militară a imperiului era suficient de mare încât îi permitea să poarte ofensive majore prin care erau cucerite teritorii vaste: ulterior, era utilizată diplomația pentru a determina concesii din partea altor puteri intimidată de victoriile bizantine, ori cel puțin pentru a le împiedica să se amestece. Alteori, armata și flota bizantină erau atât de slabe – sau inamicii lor atât de puternici –, încât chiar salvarea imperiului a fost posibilă doar cu ajutorul unor aliați străini care fuseseră recrutați cu succes cu mult timp înainte ori exact la timp. Nu o dată, bande de războinici din națiuni învecinate sau mai îndepărtate au ajuns la momentul potrivit pentru a înclina balanța și a salva situația.

Între aceste extreme, exista de obicei o sinergie mai echilibrată, în care acțiunea diplomatică, ghidată de informații superioare, era sporită prin forțe militare capabile, după cum puterea militară era, la rândul ei, întărită de o diplomație bine informată. Toate acestea, la care se adaugă și mult noroc, erau necesare pentru a menține Imperiul Roman de Răsărit, deoarece acesta era, în mod inerent, mai puțin sigur decât Imperiul Roman de Apus, în comparație cu care, totuși, a durat cu mult mai mult.

⁸ Despre lipsa concepțiilor cartografice la romani, vezi Pietro Janni, *La Mappa e Il periplo: Cartografia antica e spazio odologico* (1984).

⁹ Vezi discuția din Lee, *Information and Frontiers*, p. 81 și urm. Armata romană folosea itinerare: „itineraria provinciarum”, *Vegetius: Epitome of Military Science*, traducere de N.P. Milner, (1996), III.6.

¹⁰ *Excerpta de Legationibus Romanorum ad gentes*, 14, în *The History of Menander the Guardsman*, traducere de R.C. Blockley (1985), p. 175.

Persuasiunea era de obicei pe primul loc, dar forța militară a fost întotdeauna elementul indispensabil al puterii de stat bizantine, fără de care nimic altceva nu putea fi de prea mare folos – cu siguranță, nici mita dată pentru a evita atacurile, care, oferită în momente de slăbiciune, doar ar fi stimulat apetitul mituiților. Întreținerea unei forțe militare suficiente a fost o provocare permanentă, cu multiple dimensiuni, la care statul bizantin a trebuit să răspundă în fiecare zi, an după an, secol după secol. Două practici esențiale romane, pe care bizantinii le-au menținut mult timp – ceea ce imperiul din apus nu a reușit să facă –, au făcut posibilă atingerea acestui obiectiv, chiar dacă, uneori, cu o marjă foarte redusă.

Prima era un sistem de colectare a impozitelor care era cel mai eficient pentru acele vremuri și pe care niciunul dintre dușmanii imperiului nu îl putea egala. După ce era calculat bugetul total – el însuși o invenție cu uriașe consecințe –, suma totală a veniturilor furnizate de cel mai important impozit, cel pe terenuri (*annona*), era repartizată, de sus în jos, mai întâi în fiecare provincie, apoi în fiecare district din jurul orașelor din fiecare provincie și, în cele din urmă, pentru fiecare bucată de pământ, proporțional cu valoarea estimată a producției¹¹. În secolul al VII-lea, repartizarea de sus în jos a întregului buget imperial pare că a luat sfârșit, dar colectarea impozitului pe terenuri prin evaluarea fiecărui teren a continuat printr-un flux de venituri de jos în sus¹².

Existau multe probleme. În mod evident, salariile evaluatorilor, ale collectorilor de impozite, ale celor care țineau evidențele, auditorilor, inspectorilor și supervisorilor reprezentau ele însele o cheltuială foarte mare – acești funcționari constituiau cea mai mare parte a birocrației imperiale. În plus, funcționarii acceptau mită, estorcau sume de bani ilegale și direcționau venituri în propriile buzunare, judecând după câte legi au fost elaborate de mai mulți împărați împotriva acestor practici. Existau de asemenea legi pentru a apăra interesele micilor proprietari, o categorie în mod special favorizată de către împărați, deoarece aceștia sau fiii lor erau cei mai probabili recruți, ceea ce demonstrează că proprietarii bogați își foloseau influența pentru a direcționa colectarea impozitelor dinspre propriile domenii spre micii proprietari sau chiar arendași.

¹¹ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantium Monetary Economy, c. 300–1450* (1985), p. 157 și urm.

¹² J.F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture* (1990), p. 173 și urm.; a se compara cu Salvatore Cosentino, „Dalla tassazione tardoromana a quella bizantina: Un avvio al medioevo” (2007), pp. 119–133.

În ciuda tuturor acestor neajunsuri, mașinăria fiscală pe care au moștenit-o bizantinii avea o virtute decisivă: a acționat în fiecare an, mai mult sau mai puțin automat, pentru a aduce venituri mari, în principal în aur. Acest flux de venituri acoperea cheltuielile curții împăratului și ale întregii birocrății civile, dar, în mod special, servea pentru a susține armatele și flotele. Circulația aurului care rezulta stimula ea însăși dezvoltarea economiei bizantine: din moment ce funcționarii salariați, soldații și marinarii cheltuiau bani, ei creau o piață pentru agricultori, meșteșugari și profesioniști de toate felurile, care obțineau astfel aur pentru a-și plăti impozitele și pentru a-și acoperi propriile nevoi¹³.

Din punct de vedere strategic, cea mai importantă consecință a unui sistem de impozitare regulat era serviciul militar regulat. În timp ce majoritatea inamicilor se bazau pe recrutări din triburi, războinici voluntari, mercenari sau țărani, căutând pe teren resursele necesare, bizantinii puteau să mențină în serviciu, pe întreaga durată a anului, soldați și marinari imperiali, cu leafă, având și rezervești cu jumătate de normă pe care îi puteau chema la datorie.

Acest fapt a permis, la rândul lui, renașterea puternică a celei de-a doua practici romane esențiale, care decăzuse până în secolul al V-lea: pregătirea militară sistematică, deopotrivă instruirea individuală a noilor recruți și instrucția tactică regulată la nivel de unitate și de formațiune. Aceasta pare să fie ceea ce orice armată trebuie să facă – cum altfel și-ar petrece timpul soldații cu normă întreagă? Dar majoritatea celor care luptau împotriva bizantinilor nu erau soldați cu normă întreagă, ci erau recruți convocați să lupte fără a avea o pregătire formală, unii având capacități de luptă tradiționale impresionante, chiar dacă limitate, alții fără astfel de capacități. În afară de aceasta, instruirea ca activitate continuă presupune nu doar forțe regulate, ci și un grad serios de profesionalizare. Chiar și astăzi, majoritatea celor aproape 150 de armate existente, mai mici sau mai mari, își antrenează recruții foarte puțin; cei mai mulți primesc doar câteva săptămâni de instrucție, care se rezumă la purtarea ținutei, participarea la ceremonii, exerciții în cazarmă și folosirea armelor de foc individuale. Ulterior, recruții sunt repartizați la unități care, din când în când, se implică îndeosebi în exerciții ce țin de ceremonia militară și rareori sunt reușiți în formații pentru a efectua manevre.

¹³ Nicolas Oikonomides, „The Role of the Byzantine State in the Economy” (2002), pp. 973–1058.

Acestea, dacă ar fi realiste, ar releva cel mult lipsa de instrucție a tuturor, de aceea sunt preferate paradele, care au un caracter teatral (am asistat, la un moment dat, la înaintarea unui batalion de 42 de tancuri pe o distanță de un kilometru, care a păstrat perfect formația, la centimetru, pe timpul deplasării – săptămâni de antrenament pierdute pentru un spectacol inutil din punct de vedere tactic).

De-a lungul secolelor, armata și flota bizantină au trecut prin cicluri succesive de decădere și refacere instituțională, dar faptul că au supraviețuit războaielor permanente, deseori purtate împotriva unor armate superioare ca număr, nu ar fi fost posibil fără standarde înalte de pregătire. Este tipic pentru Imperiul Bizantin că, atunci când a fost direct amenințat, în anul 626, de către forțele convergente ale Persiei sasanide și ale avarilor, aflate în culmea puterii lor, iar soluția împăratului Heraclius (610–641) a fost cea mai curajoasă contraofensivă posibilă, totul a început cu o pregătire viguroasă:

[Heraclius] a strâns armatele sale și a adăugat noi contingente la acestea. A început să le antreneze și să le instruiască potrivit nevoilor militare. Și-a împărțit armata în două și a poruncit [soldaților din cele două jumătăți] să formeze linii de luptă și să se atace unii pe alții, fără pierderi de sânge. I-a învățat strigăte de bătălie, cântece și chiote de bătălie și cum să rămână în alertă astfel încât, dacă s-ar găsi singuri într-un război real, nu ar trebui să fie înfricoșați, ci să se mobilizeze împotriva inamicului ca și cum ar fi fost un joc¹⁴.

La fel ca omologii lor contemporani, dar diferit de războinicii tradiționali, soldații bizantini erau în mod normal antrenați să lupte în moduri diferite, potrivit unor tactici specifice, adaptate terenului și inamicului. În această tradiție simplă constă unul din secretele supraviețuirii bizantine. În timp ce standardele de eficiență variau mult, soldații bizantini porneau în bătălie cu deprinderi de luptă *învățate*, care puteau fi adaptate, cu ajutorul unei pregătiri ulterioare, la circumstanțe particulare. Aceasta a făcut ca soldații bizantini – implicit, unitățile și armatele bizantine – să fie mult mai versatili decât inamicii lor, care aveau doar îndemănările de luptă tradiționale ale națiunii sau tribului lor, învățate, prin imitație, de la cei mai în vârstă și greu de schimbat. În descrierea pe care o face bătăliei de la râul Nedao din anul 454, în care hunii au fost în-

¹⁴ *The Chronicle of Theophanes Confessor, A.D. 284–813*, trad. Cyril Mango et al. (1997), no. 303, AM [anno mundi] 6113, pp. 435–436.